

A grúziai Írásművelési Társaság

A nemzeti elit iskolája
és nemzetszervezési tevékenysége

A nem uralkodó etnikai csoportok modern nemzetépítésének megjelenési formáit és sikerét alapvetően elitjeik határozták meg.¹ Különösen bonyolult volt a grúz nemzeti elit kialakulása a cári korszak végén. A „nemzeti elitek” politikailag tudatos és aktív személyeket öleltek fel, akik azonos vagy hasonló elveket vallottak a nemzeti kérdésben, és vezető szerepet vállaltak a nemzeti mozgalomban. Esetükben egyfajta „születőben lévő” elitről volt szó. Sikerük döntő mértékben attól függött, hogy képesek voltak-e a különböző elitcsoportok konkrét összetartozásokat és személyes lojalitásokat magában foglaló „nemzeti egységet” megteremteni. Ily módon tudták célcsoportjuknak a külvilággal, s elsősorban a cári kormányzattal szembeni védelmét monopolizálni.² A nemzeti elitek mint politikai csoportok kialakulásának az Orosz Birodalomban eddig kevés figyelmet szentelt a történeti kutatás. Az új elitcsoportok kialakulásának feltételei, csoportképzésük helyszínei és az általuk vallott elvek bonyolult és kölcsönös viszonyban állnak egymással, amit számos konkrét életút alapján lehet meghatározni.

A következőkben egy kollektív biográfiai kutatás első eredményeit foglaljuk össze. Az elemzés tárgyát az 1879-ben alapított *Társaság az olvasás- és íráskészség terjesztésére a grúzok között* tagjai alkotják, mert ez a csoport a grúz nemzeti mozgalom meghatározó szervező tényezője volt. A vizsgálat olyan, a taglisták alapján összegyűjtött személyekre összpontosul, akiknek életpályája elszórt szövegekből és különböző forrásokból (kormányzati levelezés, egyetemi anyagok, rendőri jelentések, nekrológok stb.) rekonstruálható. Olyan adatbázist építettünk fel, amely tartalmazza a tagok földrajzi és társadalmi származását, tanulmányait, földrajzi mobilitását, szakmai útját, valamint társadalmi és politikai tevékenységüket. Referenciapontoknak a születési évet és az Írásművelési Társaságba való belépés évét jelöltük ki. A társaság több mint 4500, 1879–1916 között aktív tagját azonban nem sikerült maradéktalanul feltérképeznünk, így egyenetlenségek mutatkoznak.

1 A grúz szavak átírása apróbb változtatásokkal a *Georgica. Zeitschrift für Kultur, Sprache und Geschichte Georgiens und Kaukasiens* vonatkozó táblázatát követi. Az oroszul megjelent művek adatait cirill betűkkel közöljük.

2 Vö. Kappeler, 1992; Sterbling, 1987. 258–306.

A grúzok az Orosz Birodalomban

Grúzia a 19. század fordulóján földrajzilag és társadalmilag erősen szétagolt ország volt. A cári Oroszország 1801-ben először a – „Grúziá”-nak nevezett – kelet-georgiai egyesült Kartli–Kahétiai Királyságot annektálta, amely éppen a 18. században vált ismét nagyobb állami egységgé a Bagration-dinasztia kahétiai ága vezetése alatt. Ezután 1804-ben foglalták el a nagyobb feudális szétagoltságban lévő Nyugat-Grúziából az Imerétiai Királyságot, majd Guria (1811), Mingrelia (1803) és Abházia (1810) fejedelemségeinek orosz védnökség alá helyezése következett. Ezek a területek fejedelmük alatt megtarthatták autonómiájukat, amit azután 1857 és 1864 között véglegesen felszámoltak.

A Grúzia minden országrészében uralkodó multifunkcionális hercegi elit ezt követően ingadozott az alkalmazkodás és saját szerepének elismertetése között. Az Oszmán Birodalom és Perzsia közel-keleti hatalmi harca meggyengítette, majd a cári birodalom térségbeli uralmának stabilizálása aláásta a grúz hercegi családok örökletes vezető szerepét, valamint a Kaukázus agrártársadalmán belüli helyi csoportszolidaritást (hercegi családok, régiók, faluközösségek vagy hűbértokok).³ A katonai közigazgatás bevezetésével és a saját intézmények – mint például a Bagration-monarchia vagy a grúz ortodox egyház – felosztatásával, valamint az öröklött jogok megvonása révén az autokrácia hozzájárult a nemesség általános elbizonytalanodásához, és kérdéssé tette nemesi címük elismertetését is.⁴ 1832 után – amikor is néhány vezető arisztokratacsalád sikertelen összeesküvést kísérelt meg a monarchia restaurálására – a legtöbb hercegi nemzetség azonban alkalmazkodott az új körülményekhez.⁵ A közép- és alsó nemesség elszegényedett tömege csak a kaukázusi rendkívüli állapot bevezetése után, Mihail Szemjonovics Voroncov herceg helytartósága (1845–1854) alatt kaphatott nagyobb szerepet a kaukázusi közigazgatásban, és a hatalom támaszaként csak ekkor szűntek meg státuszbeli bizonytalanságai. Miután ugyanolyan jogokat kapott, mint az orosz nemesség, a *dvorjansztvo*, a jórészt elszegényedett grúz nemesség előtt is megnyílt az út, hogy karriert építsen az állami szolgálatban, és így ösztönözve érezte magát az új hatalmi rend elfogadására, mivel kizárólag a javaiból már nem tudta volna fenntartani magát.⁶ A grúz királyi és hercegi családok hatalma alól felszabadított városi örmény kereskedőréteg úgyszintén úgy vélte, az autokráciának köszönheti saját gazdasági jólétét és politikai státuszát.⁷ A grúz hercegeknek ettől fogva az orosz uralkodó elittel és a városi örmény kereskedőelittel is meg kellett osztaniuk hatalmukat és befolyásukat. Az elitek funkcionálisan etnikai határvonalak mentén különültek el egymástól. Az említett változások a Dél-Kaukázus hagyományos agrártársadalmára éppen olyan döntő hatást gyakoroltak, mint Nyugat-Európára a politikai és ipari forradalmak.

3 Lásd például Okinaschwili, 2001.

4 Lang, 1957; Reisner, 1995. 63–68.

5 Jones, 1987. 53–76.

6 Rhineland, 1975. 218–235.; Rhineland, 1983. 87–104.

7 Suny, 1993. 20–23., 36–42.

A keresztény örményeknek és grúzoknak a cári birodalom által növekvő sikerrel szorgalmazott, részben önkéntes, részben kikényszerített asszimilációjával⁸ a közigazgatás egységesítése során az 1860-as évektől kezdődően a grúz nemesség lassanként visszaszerezte korábbi privilégiumait és a Kaukázusban játszott vezető szerepét. A közoktatási minisztérium a közép- és felsőoktatást korlátozni akarta, csak a nemesemberek és az állami alkalmazottak gyermekei számára kívánta elérhetővé tenni.⁹

1864. október 13-án II. Sándor cár a grúz nemesek javaslatával szemben a Tifliszi kormányzóságban is elrendelte a jobbágyfelszabadítást, egy évvel később, 1865. október 8-án pedig a Kutaiszi kormányzóságra is kiterjesztette a rendeletet. A föld nélküli proletariátus kialakulásától való rettegés itt is felülkerekedett a rendi megfontolásokon, így a nemességnek birtokai egy részét megváltás fejében át kellett adnia a parasztságnak. A parasztok azonban csak személyükben váltak szabaddá, mivel lényegesen kevesebb szántó felett rendelkezhettek, és több mint a kétszeresét kellett részletekben a földesúrnak bérlet jogcímén fizetniük, mint korábban. A hűbérúrtól való jogi függését a gazdasági függés váltotta fel, ami egészen 1917-ig fennmaradt. A változás mély megosztottsághoz vezetett a grúz agrártársadalomban.¹⁰

Másrészt viszont a nemesség Grúziában kisebb önkormányzathoz jutott, mint Oroszország központi térségeiben. A földesurak és a parasztok között közvetítő *mirovj poszrednyikek* és a zemsztvo-önkormányzatok helyett a helyi közigazgatást közvetlenül az orosz köztisztviselőknek rendelték alá. Az 1866-os igazságügyi reform Grúziában is végleg eltörölte a helyi igazságszolgáltatás régi rendszerét, és szinte teljes mértékben integrálta a térséget a birodalmi igazságszolgáltatás rendszerébe, anélkül azonban, hogy esküdtbírószágot állított volna fel itt. Az 1860-as évek reformjai által az orosz köztisztviselői elit tovább erősödött a grúz nemesség rovására, még ha Mihail Nyikolajevics Romanov helytartó 1862 és 1881 között továbbra is tartománya pétérvári érdekképviselőjének tekintette magát, és ellenállt az államigazgatási jogok további megkurtításának. A Dél-Kaukázus polgári közigazgatásának átalakítása így további terhekkel járt a grúz nemességre és a kaukázusi

8 Rhinelander a két alkalmazkodási formát elkülöníti, és a „russianization”-t (oroszosodás) a „russification”-nal (orosszá tétel) állítja szembe. Rhinelander, 1975. 10–11.

9 Gagua, 1974. 119–121. 1880-ban négy gimnázium volt a kaukázusi térségben, és az itt tanuló 3219 diák valamivel több mint 60%-a származott nemesi vagy köztisztviselői családból. 1890-ben ez az arány 61% volt, míg 27% érkezett a városi lakosság köréből, és mindössze 12% a falvakból.

10 A Tifliszi kormányzóságban a parasztok 134 796 gyeszjatyina földet kaptak, szemben a nemesekre jutó 961 502 gyeszjatyinával (több mint hétszeres arány). A Kutaiszi kormányzóságban a parasztok 210 770 gyeszjatyina, a nemesek közel négyszer annyi, 815 327 gyeszjatyina földbirtokkal rendelkeztek. Az előbbi kormányzóságban a háztartások közül több mint 1400, az utóbbiban körülbelül 400 maradt föld nélkül. Az átlagos birtokméret Kelet-Grúziában 5,9 gyeszjatyináról 3,9-re csökkent, a sűrűbben lakott, termékenyebb Nyugat-Grúziában a reform után még 2,5 gyeszjatyina volt az átlag. Guriában (*Ozurgeckij ujezd*) már csak 1,3. Ez megvetette a társadalmi nyugtalanság alapjait a föld nélküli, illetve minimális földbirtokkal rendelkező paraszti réteg körében. Авалиани, 1912. 421. Összehasonlításként: Oroszországban az átlagos birtokméret 5,1 gyeszjatyina volt. A parasztok röhöz kötésének megszüntetéséről lásd Suny, 1994. 106–108.; Жордания, 1982.

helytartóságra, a korábbi katonai igazgatásra nézve.¹¹ Nem is csoda, hogy a 19. század második felében a civil orosz lakosság gyarapodásának kétharmada a közigazgatás központjában, Tbilisziben és annak környékén összpontosult.¹²

Új, nemzeti elitcsoport születik: a „tergdaleulebi”-k

Voroncov helytartó uralkodása és kulturális missziója nagy hatást gyakorolt az ifjabb nemesi és egyházi nemzedékre, amelynek tagjai az 1850-es években jártak Tiflisz gimnáziumába vagy papi szemináriumába (ezeket az iskolákat csak kevés kaukázusi fiatal végezte el). Ez idő tájt az oktatás jelentette a legfontosabb kitörési pontot a társadalmi mobilitás tekintetében, az utat a jóléthez és a honi régiókban kivívható társadalmi presztízshoz. Sok vidéki fiatal nem kevés költség vállalásával és nehézség árán a városba vándorolt, s ott igyekezett elviselni a nemzeti kultúrájukkal szemben tudatlan orosz tanárok önkényeskedésen alapuló oktatási módszereit, s megfelelni a követelményeknek.¹³ A középiskola befejeztével vagy elemi iskolai tanárként, vagy az alacsonyabb szintű, helyi közigazgatásban lehetett álláshoz jutni. Voroncov korában azonban a kaukázusiak számára több állami ösztöndíj is rendelkezésre állt ahhoz, hogy oroszországi főiskolán tanuljanak tovább.¹⁴ 1857 és 1861 között legalább 55 grúz tanult csak a szentpétervári egyetemen. Az 1860-as tanévben 23 grúz végzett ott, közülük tíz herceg (*knyaz*), kilenc nemes (*dvorjan*), három városi polgár és egy alsóbb rétegből származó városi lakos (*mescsanyin*). Csak az orientalisztika tanszéken örmény és grúz filológiát tanuló hét hallgatónak kellett saját tanulmányait finanszíroznia, az összes többi szakirány diákjai ösztöndíjat kaptak a Kaukázusi Bizottságtól.¹⁵ A szentpétervári egyetem 25 hallgatója közül, akik 1839 és 1863 között szereztek diplomát, kilencen végeztek a „keleti nyelvek” szakon. Ugyanezen időszakban tizennégy grúz végzett jogi tanulmányokat, egy-egy grúz hallgató pedig történelem-filológia, illetve fizika-matematika szakpáron diplomázott.¹⁶

11 Vanišvili, 1989. 25–53.; Гаприндашвили–Жордания, 1990. 253–256., 231–236.; Amburger, 1966. 415–425.

12 Az orosz polgári lakosság lélekszáma az 1832-es 500-ról 1864-ig 19 000-re, 1873-ig 27 700-ra, 1886-ig 46 700-ra, a századfordulóig (1897) pedig 76 400-ra nőtt. 1864-ben 12 300, 1876-ban viszont már 19 600, 1899-ben pedig 35 500 orosz élt Tbilisziben, vagyis a térség összes orosz lakójának csaknem fele. 1897-ben Grúzia összlakosságának valamivel több mint 4%-át tették ki az oroszok, Tbilisziben az arányuk 21% volt. Antadze, 1973. 126–132.; Анчабадзе–Волкова, 1990, 29., 38–39.

13 Vö. Zereteli, 1990. 85–97., 100–115. A botozást az 1870-es években hivatalosan betiltották, de ezután is számos súlyos büntetési mód állt rendelkezésre, az elzárást is beleértve. Gagua, 1974. 123.; Džavaxov, 1998. 434–458.

14 1849-ben 160 ösztöndíj volt elérhető a Kaukázus számára, s ebből 67 helybéli, 23 pedig orosz hallgatóknak jutott. Tat’išvili–Dek’anosidze, 1960. 49–50.

15 Közülük csak nyolcan végeztek gimnáziumot, a többiek magántanulóként felvételiztek. Medzvelia, 1959. 157–160.

16 Medzvelia, 1959. 156. Alekszander Cagareli tanítványai és követői a 19. század kilencvenes éveinek végén azt írták, hogy az idő tájt „a hazafiaságtól áthatott légkörben nőttek fel és váltak férfivá”. Кинцурашвили, 1989. 17–21. Csak 1849 és 1851 között 160 kaukázusi tanult állami pénzen a szentpétervári felsőoktatásban.

Mivel a hallgatók több évre elköltöztek családjuktól és szülőföldjüktől, megszokták a napi érintkezésük a saját csoportjukkal. A világi felsőoktatás révén, Szentpétervár idegen nagyvárosi kultúrájában másodlagos szocializáción mentek keresztül, amely e veszteségüket a jólét és státusz kecsegtető reményeivel ellensúlyozta. Egyébként a „tanulmányi migránsok” a tifliszi papi szemináriumból vagy gimnáziumból, illetve az 1880-as évektől a kutaiszi gimnáziumból kikerülve, a szentpétervári intézményekben az idegenségérzés miatt saját kiscsoportjaikban kerestek támaszt. Az első nemzedékből¹⁷ több mint 30 grúz hallgató végül az 1850-es évek végén már egységbe kovácsolódott, és az elszegényedett Ilia C’avc’avadze herceg körül létrehozta a „földiek szervezetét” vagy „kolóniáját” (*zemljacsesztvo*).¹⁸

Ebben a körben a saját kultúrájukat, az orosz és a világirodalom remekműveit éppúgy tanulmányozták, mint ahogy megvitatták a legfrissebb publicisztikai irányzatokat tükröző újságcikkeket is.¹⁹ A grúz hallgatók felismerték, milyen lehetőségeket rejteget a modern tudomány és művészet az állam és társadalom számára, jóllehet ezek nem voltak összeegyeztethetőek a grúz nemesség körében uralkodó tradicionalizmussal. A hagyományos, vallási alapú grúz kultúrát a viszonylag modern intézmények felől érő kihívások megteremtették két egymástól elkülönülő világtértelemezés egyfajta „kettős legitimitációját”,²⁰ ami keretet adott a grúz „apák” és „fiúk” között az 1860-as években lejátszódó megannyi nyilvános konfliktusnak. A főiskolai képzés a „tanulmányi migránsok” nemzedékei számára a tapasztalatszerzés elsődleges terét jelentette.

A 19. század második felében hazatért az első szentpétervári egyetemen végzett nemzedék, melynek tagjai az orosz értelmiséggel és az európai kulturális-szellemi áramlatokkal létesített kapcsolatok következtében eltávolodtak „apáik” tradicionális életvitelétől. Ráadásul hazatérésük után nem várták őket felsőfokú végzettségüknek megfelelő állások a közigazgatásban, hiszen ezeket mindinkább orosz bürokratákkal töltötték be, sem pedig a kaukázusi agrártársadalom megbecsülésére nem számíhattak. A politikai reformok és a társadalmi átalakulás hatására, amit az 1870-es években a transzkaukázusi vasútvonal megépítése mindinkább felerősített, e mintegy 30 kiművelt grúz emberből álló kicsiny, de felettebb aktív csoport, melynek tagjai magukat *tergdaleulebinek*²¹ nevezték,

17 Rájuk illik Karl Mannheim nemzedék-fogalma, miszerint személyek olyan csoportjáról van szó, amelynek tagjai a közös időbeli és földrajzi sajátágok (nemzedéki rétegzettség), a közös sorsban való részvétel (nemzedéki összetartás) és e tapasztalatok feldolgozásának sajátos módja (nemzedéki egység) által kötődnek egymáshoz. Mannheim, 1978. 38–53.

18 Közöttük volt Nik’oloz és Besarion Ghoghoberidze, Vasil Tumanisvili, P’et’re Alxazisvili, Davit Qipiani, Ak’ak’i C’ereteli, Mixeil Andronik’asvili, Šakro Maghalašvili, Ilia Okromčedlišvili, Iak’ob Isarlišvili, Abel Sanšiašvili, P’et’re Nak’asidze, Mixeil Čxik’vadze, K’irile Lortkipanidze. Vö. Siprašvili, 1961. 16.; Medzvelia, 1959. 182–266.; Сургуладзе, 1987. 43–45.

19 Medzvelia, 1959. 162–163., 200–222. A „földiek szervezetéhez” lásd Siprašvili, 1961. 15–20.; Tat’išvili–Dek’anosidze, 1960; Suny, 1994. 126.; Сургуладзе, 45–46., 55–60. Visszaemlékezések: Церетели, 1950. 101–107.; Николадзе, 1927.

20 Smith, 1971. 230–241.

21 A fogalom azon ifjú grúzokat jelölte, „akik a Terek folyó vizét itták”, hogy azután Oroszországban tanuljanak. Az észak-kaukázusi Terek folyó így vált jelképes határvonalárá Oroszország és a dél-kaukázusi Grúzia között.

kidolgozta a grúzok felvilágosításának, művelődésének koncepcióját. A nyelv, irodalom és saját történelem kulturális egysége alapján – ami egy új, az etnikai csoportot összefogó kollektív identitás – szerették volna a régi, szétferedezett rendet helyreállítani. A „grúz” nemzeti kultúrát mint „emocionális fundamentumot”²² tudatosan igyekeztek kívülről elhatárolni az uralkodó orosz birodalmi kultúrától, egyúttal pedig hangsúlyozták, hogy a nemzeti integráció célja grúz honfitársaik elmaradottnak ítélt életkörülményeinek modernizációja. Ezzel az elhatárolódással kívánták a nemesség további önkéntes oroszosodását megakadályozni, miközben jelezték, mint egyenjogú, kulturálisan önálló csoport készen álltak az integrációra a cári birodalomban. A grúz nemességnek – más önálló intézmények hiányában – kulturális sajátosságainak és regionális érdekeinek megőrzésén kellett fáradoznia.²³ Ily módon a *tergdaleulebik* is legitimálhatták a megújuló grúz elit vezetésére irányuló igényeiket.²⁴

Az új eliteknek azonban új struktúrákra is szükségük volt a tradicionális társadalmi kötődéseken kívül, hogy jelentősebb mozgástérhez jussanak. Az új grúz sajtóorgánumok szerkesztőségei olyan központokká fejlődtek, ahol az ifjú grúz értelmiség gyülekezhetett, és a birodalom perifériája is saját, önálló nyilvánosságra tett szert. A csoport magja 1876-ban mintegy 70 személyt ölelt fel, akik a *Droeba* (Idők) című újság fennállásának tizedik évfordulóját együtt ünnepelték meg annak szerkesztőségében.²⁵ A folyóirat célokról és stratégiákról folytatott vitái ezzel együtt is csak a hasonló gondolkodású, művelt nemesi körökhöz, illetve a grúz diákokhoz és hallgatókhoz jutottak el. A publicista Nik’o Nik’oladze ezért 1878 februárjában kritikusan megjegyezte, hogy a nemzeti újság nem felel meg célkitűzéseinek. Ahelyett, hogy „a népet szolgálják”, a *tergdaleulebik*nek, sőt a helyi örmény értelmiség publicistáinak sem sikerült még megtalálniuk a közös nyelvet a népesség szélesebb köreivel, melyek továbbra is gyanakvással figyelték tevékenységüket. Az anyanyelv siralmas állapotán szerinte nem a szépirodalom vagy cikkírás révén lehet javítani, hiszen ezek kizárólag az örmény és a grúz értelmiség szűk köreit érdeklik. Ha a „helyi sajtó” az egyszerű nép igényeit figyelmen kívül hagyja, olvasóközönsége még ahhoz sem lesz elégséges, hogy anyagilag önfenntartóvá válhasson. Az örmény és a grúz szerkesztőségek persze hevesen reagáltak e felvetésekre, mivel a kritikában a nemzeti folyóiratok „megalázását” látták.²⁶

A grúz értelmiség csoportjai, illetőleg a *tergdaleulebik* egymás között a sajtó hasábjain vitatták meg céljaikat, és megkísérelték mozgósítani a hozzájuk közel álló köröket, vagyis a felvilágosult nemeseket, az oroszországi grúz hallgatókat, illet-

22 Vö. François-Schulze, 1998. 17–32.

23 Programjukat ilyenformán a „feltételekkel lojális” jelző írja le legpontosabban. A „feltétel nélküli lojalistákkal” szemben elutasították az adminisztratív központosítást és a kulturális asszimilációt. Vö. Velychenko, 1997. 440.

24 Reisner, 1997. 46–54.

25 K’alandadze, 1987. 56–58. A grúz folyóiratok havi összes példányszáma 1875-ben még nem haladta meg a 6880-at, a 9200 örmény és 22 050 orosz újságpéldánnyal szemben. *Кавказский календарь*, 1876. 73–75.

26 1878. februárban jelentek meg a cikkek az *Obzor* hasábjain. Чиковани, 1989. 108–110.

ve Tiflisz és Kutaiszi kormányzósági székvárosok diákjait.²⁷ Ennek folyamán vigyázó szemüket leginkább oroszországi és európai példákra vetették, ahol az ottani, teljes értékű nemzetek kifejtett nemzeti magas kultúrával rendelkeztek, semmint saját vidékük paraszti érdekeire. A publicisztikai tevékenység a politikai tapasztalatszerzést is megkönnyítette, hogy az értelmiség világosabban megfogalmazhassa célkitűzéseit. Politikai csoportképzésük mindig a különböző szerkesztőségek keretein belül ment végbe.

A *tergdaleulebik* azzal a problémával kényszerültek szembesülni, hogy anyagi, személyi, legitimitásbeli, presztízs-, információs, hatalmi erejük messze elmaradt attól, ami a céljaik megvalósításához, a nemzeti szolidaritás terjesztéséhez szükséges. Mozgásterüket az autokrácia erősen korlátozta. Az új erőforrások felkutatása során tovább differenciálódtak a célok is, ami az 1870-es években az új szerveződési formák – például szabad társulások – létrehozásának intenzívebbé válását is maga után vont. Ezek közvetítettek az egyén, az állam és a nyilvánosság között, és így integráló hatást fejtettek ki, mivel a hagyományos kötelemekből kiszakadó egyének végre konkrét, átélhető közösséggé szerveződhetek. Ez különösen a társadalmi átalakulás korszakaiban tett szert nagy jelentőségre, amikor is a szélesebb néprétegek növekvő mobilitása az önkéntes egyletek alapítása iránti fokozódó igényt hozta magával, mint például az 1864-es jobbágyfelszabadítást követően Kelet-Grúziában az 1870-es években vagy az 1880–1890-es években Nyugat-Grúziában.²⁸

Először takarékszövetkezeteket, illetve hitelintézeteket alapítottak a nemesség és a parasztok számára, melyek közül a legjelentősebb a grúz nemesség tifliszi bankja volt. A grúz nemesi bank megalapítását először 1864-ben kezdeményezte Dimit'ri Qipiani tábornagy, aki egy alacsonyabb rangú nemesi családból származott. A magas arisztokrácia képviselőivel szemben azonban ő még nem tudott érvényt szerezni törekvéseinek, így a projektet csak az 1872-től kezdődő három évben, Ilia Č'avč'avadze hathatós közbenjárásával sikerült megvalósítani. Č'avč'avadze készítette elő az elszegényedett földbirtokos nemesség egységes képviselét a pénzügyminiszter előtt, és kitanulta a bankszakmát is.²⁹ A pénzügyminisztérium és a szentpétervári birodalmi tanács 1874. május 28-i jóváhagyása után elhárult az utolsó akadály is a tifliszi nemesi bank létrehozása elől. 1875. február 15-én a bank végre meg is kezdhetette működését. Az alaptőkét a nemesi befektetők adták össze a jobbágyfelszabadításért kapott kárpótlás összegének egynegyedéből. A tervezett 540 ezer rubel helyett mindazonáltal csak 170 ezer rubel jött össze.³⁰ A nyereségből közösségi célokat kellett finanszírozni, melyek célszerűségét azonban kezdettől fogva sokan vitatták. Egyrészt a mezőgazdaság fejlesztése érdekében új termelési technológiákat kellett volna bevezetni, hogy elejét vegyék a grúz földbirtokok külföldieknek – különösen örmény kereskedőknek – való eladását vagy elzalogosí-

27 Lásd a gori tanárképző grúz diákjainak a *Droeba* szerkesztőségéhez intézett levelét. Бостанашвили, 1991. 164–167. A tifliszi papi szeminárium diákjainak a *Droeba*hoz fűződő viszonyához lásd Xundadze, 1951.

28 A cári korszak egyletalakításairól Степанский, 1980; Bradley, 2009.

29 Lásd feleségének, Olga Guramišvilinek Szentpétervárról írott igen kimerítő leveleit (1873. szeptember és 1874. március között). Čavčavadze, 1961. 305–350.

30 Asatiani, 1994. 75.

tását. Másrészt viszont iskolák és kulturális intézmények felállítását is támogatni kellett, hogy emeljék a közoktatás, közművelődés színvonalát. 1874. szeptember 1-jén Ilia Č'avč'avadzé a mezőgazdasági programmal szemben a saját kulturális elképzeléseit vitte sikerre a tulajdonostársak részvételével tartott nyilvános alapító ülésen, amelyet később a „grúz parlament”³¹ névvel illették. 138 szavazattal 12 elnöki tisztségben a nemesi bank elnökének is megválasztották. Ez volt tehát az első alkalom, hogy a *tergdaleulebik* az állami hivatalokon kívül is vezető szerephez jutottak, jóllehet éves keresetük (1500–3000 rubel) nem volt még kimagaslónak mondható.³²

Az Írásművelési Társaság megalapítása

Mind gyakrabban jöttek létre azonban regionális-kulturális egyesületek, mint például az 1874-ben a történész Dimit'ri Bakradze által megalapított „Kaukázusi Régészeti-barátok Társasága”, illetve más, jórészt helyi kulturális, oktatási és jótékonyági társulatok.³³ Azzal a tervvel, hogy egy régiókon átívelő Írásművelési Társaságot kívántak létrehozni, a grúz értelmiség az 1860-as évek eleji eszményt követte, amely a jobbágyok művelését a valós felszabadításukhoz vezető út fontos lépésének tekintette, és a szerteágazó képzési tevékenységeket össze kívánta fogni.³⁴

Mivel 1906-ig a cári Oroszországban nem volt egységes szabályozás a társulásokra nézve, minden egyesület megalapítását jóvá kellett hagyni a cárral, illetve a Kaukázus esetében a helytartóval.³⁵ A tervezett egyesületek megalapítása tehát nagymértékben függött a helyi viszonyoktól. A kezdeményezőknek először is támogatást kellett szerezniük magas rangú személyiségektől. Miután az alapszabály-tervezetet társalapítóként 123, az 1877–1878-as orosz–oszmán háborúban részt vett grúz tiszt, illetve Szentpétervárról például a Legfelső Rendelkező Bizottság örmény családból származó vezetője, Mihail Lorisz-Melikov is aláírta, Dimit'ri Qipiani 1878. június 24-én végre előterjeszthette azt a kaukázusi helytartónak.³⁶ A helytartó a kaukázusi tanterület kurátora, Kiril Janovszkij javaslatára magyarázatot kért Qipianitól az alapszabály-tervezet már említett „3. cikkével” kapcsolatban. A kaukázusi helytartóság közigazgatásának vezetője, Dmitrij Sztaroszelszkij tábornok sógori viszonyban volt Ilia Č'avč'avadzével,³⁷ így a helytartóság orosz katonai szervezetének magas rangú köreivel fennálló személyes kapcsolatok nem elhanyagolható mértékben mozdították elő, hogy sikerült megalakítani a társaságot. A kaukázusi tanügyi hatóság ellenkezése ellenére 1879. március 31-én a helytartóság hivatalosan is megadta az engedélyt a szervezetalapításra. A *Társaság az olvasás- és íráskészség terjesztésére a grúzok*

31 Például Wardrope, 1888. 12–13. Wardrope Č'avč'avadzét a „grúz Gambettának” hívta.

32 Asatiani, 1994. 127–128.; Сургуладзе, 1987. 145.; Бахтадзе, 1960. 81.

33 Nyugat-Grúzia vonatkozásában lásd Gurešidze, 1993.

34 Gagua, 1974. 239.

35 Степанский, 1978. 72.; Walkin, 1963. 121–152

36 Gogebašvili, 1911. 2.

37 Sztaroszelszkij 1877 és 1883 között volt helytartó, felesége pedig a híres grúz hercegi családból származó Ek'at'erine Guramišvili volt, akinek testvére, Olga viszont Ilia Č'avč'avadzéhez ment nőül, így utóbbi joggal számíthatott a helytartó támogatására a társaság megalapításakor. Mansvetašvili, 1985. 136.

között, amelyre sokszor egyszerűen Írásművelési Társaságként hivatkoznak, 1905-re már a legjelentősebb grúz társasággá nőtte ki magát.

A kezdeményezők intézményes keretet hoztak létre, hogy a saját etnikai csoporttudatukat az európai minták nyomán a regionális és rétegspecifikus kulturális elemek egységesítésével nemzeti kultúrává alakítsák és azt terjesszék.³⁸ A társaságot a közös munka bázisának tekintették, amelynek egyesíteni kellett a nemzetiek és népiesek különböző célokat követő csoportosulásait. Egy újabb grúz generáció, amely Oroszországból magával hozta a *narodnyik* eszméket, konkurenciát jelentett, de 32 *narodnyik* felvétele az Írásművelési Társaságba feloldotta az ellentéteket, és ők is integrálódtak. Számos korábban radikális egyetemi hallgató vált fokozatosan reformerré, akik később nemcsak az Írásművelési Társaságban, de a városi dumákban is vezető szerephez jutottak. A *tergdaleulebik* és az 1870–1880-as években hazatérő frissdiplomás-évfolyamok olyan régiókon átívelő, civil működési területhez jutottak a kaukázusi kormányzóságokon belül, aminek révén sikerrel szállhattak szembe a mind erősebb állami asszimilációs kísérletekkel. 1879-ben az Írásművelési Társaság megalapítása, illetőleg a korábban grúz fennhatóság alá tartozó Adzsária oszmán uralom alóli „felszabadítása” felett érzett hazafias hév jelképezte a helytartóság, valamint a nemesi és értelmiségi grúz elitnek egymásra találásának csúcspontját.³⁹

A társaság a bővülő oktatási rendszerben egyre erősebben jelentkező oroszosításra is reagált. Az 1870-es években ugyanis több intézkedést hoztak a grúz nyelv, diákok és tanárok kárára. Miután a kaukázusi tankerület középiskoláiból az anyanyelvű oktatást már kiszorították, az elemi oktatásban is korlátozások bevezetésére készültek. Ezért az alapszabály-tervezet 3. cikkelye megkövetelte, hogy az Írásművelési Társaság által vezetett elemi iskolákban a kaukázusi helytartóság területén a grúzokat az oktatás első három évében saját anyanyelvükön kell tanítani.⁴⁰ A pedagógiai érvelés szerint így a későbbi orosztanulást is meg lehetett könnyíteni. Emellett új iskolák alapítása, illetve a már meglévők fokozott támogatása is egyre fontosabbá vált, valamint könyvtárak és olvasótermek létrehozása, továbbá a könyvkiadás, a tankönyv-kereskedelem és a szépirodalom fellendítése is. Ezenkívül az Írásművelési Társaság képzett aktivistái igyekeztek mind több régi grúz kéziratot és műtárgyat összegyűjteni, hogy nyomtatékosítsák saját nemzetük történeti múltját, amelyet az orosz publicisták és tudósok hajlamosak voltak elvitatni. Végül pedig az ínséget szenvedő művészeket és diákokat is támogatni kellett az anyagi keretektől, hiszen ők voltak a nemzeti kultúra legfontosabb, ám létükben sokszor veszélyeztetett őrzői, alkotói és befogadói. Az alapszabály-tervezet így jóval szélesebb tevékenységi kört írt le, mint a mintaként szolgáló oroszországi írásművelési bizottságok hasonló okiratai.

III. Sándor 1882-ben megszüntette a kaukázusi helytartóságot, ami nemcsak a régió centralizálását, illetve a megfelelő szentpétervári szakminisztériumok alá rendelését jelentette, hanem orosz polgári tisztviselők új rétege vette át a katonai vezetés helyét. Ők már nemcsak politikailag, hanem kulturálisan is szerették

38 Vö. az *Iveria* folyóirat 1881. májusi számának vezércikkét. Bakradse, 1993. 22–23.

39 Erről részletesen lásd Reisner, 2000. 207–222.

40 *Урмаг*, 1879.

volna a Kaukázust Oroszországhoz illeszteni. A grúzok pedig csak egyre több nehézség árán juthattak vezető pozíciókba. A *tergdaleulebik* már nem reménykedtek, hogy a helyi zemsztvo-önkormányzatok vagy az esküdtbíróságok rendszerét bevezetik a Dél-Kaukázusban is.⁴¹ Dimit'ri Qipiani 1886–1887-es bukása után a kormányzat a kultúrnacionalisták megnyerésére helyett arra kényszerítette a grúz nemességet és értelmiséget, hogy válasszon az orosz cári birodalom, illetve a saját nemzet iránti lojalitás között.⁴² Ilyen feltételek között az 1880-as években az oktatáspolitikai konfliktust eredményezett (alkalmazkodás vagy pedig önazonosság-építés). A pedagógiai viták az elemi iskolák oktatási nyelvéről politikai szándékokat takartak. A kaukázusi tanügyi hatóság azonban illetékesség hiányában nem volt képes hathatósan megakadályozni a falusi magániskolák alapítását, illetve az Írásművelési Társaság anyanyelvű oktatását. A grúz értelmiség és a nemesség csekély nemzettudatos része ugyanakkor a túlnyomórészt orosz polgári hivatalnokokkal szemben defenzívába szorult. A társaság elnökségi tagjai „hadsereg nélküli generálisok” maradtak, mivel az egyesületi tevékenység kezdetben a Tbiliszi városában lakó magra, illetve a szomszédos Gori körzetében élő aktív tagokra korlátozódott. Ezen okok miatt az iskolaalapítás lehetőségei ez idő tájt meglehetősen szűkösek voltak. Lényegesen nagyobb sikerrel járt a szekularizált oktatás terjesztése a tankönyvek megreformálása nyomán a két grúziai kormányzásban.⁴³

Az Írásművelési Társaság tagságának növekedése és struktúrája

Az első évtized során, 1879–1888 között a taglétszám 82%-kal, 245 főről 447-re emelkedett. Különösen 1884, az egyesület tiszteletbeli „helyi képviselőinek” megjelenése után sokszorozódott meg az új belépők száma – ők toborozták az új tagokat a birtokokon és a falvakban. 1885 decembere és 1886 májusa között a tagság fél év alatt szűk negyedével (23,8%) nőtt, 302-ről 374 főre, amikor is felerősödtek az orosz közigazgatás és a grúz közösség közti feszültségek.⁴⁴ Ezzel, úgy tűnt, ki is merültek a lehetőségek, hogy új tagokat nyerjenek meg. A következő, 1889-től 1898-ig tartó évtizedben a taglétszám csak lassan emelkedett, 15%-os növekedéssel 513 főt ért el, hogy aztán a 20. század fordulóján valóságos robbanás következzen be: 1898 és 1903 között a tagság megkétszereződött, 514-ről 1110 főre emelkedett, és még 1904-ben is további 15% adódott hozzá, 1279 főre növelve a tagok számát. Az 1905-ös forradalom idejét azonban stagnálás jellemezte, 1906-ban azután a létszám elérte az 1444 főt. 1909 és 1914 között a helyi fiókegyesületek

41 Parsons, 1987. 279–280.

42 Reisner, 1999. 412–524.

43 Az Írásművelési Társaság tífiszi könyvesboltjában 1880 és 1890 között a *Deda ena* (Anyanyelv) című ábécéskönyvből évi 20–25 ezer, míg a középfokú *Bunebis k'ari* (Ajtó a természetre) tankönyvből 5–6 ezer példány került forgalomba. Mansvetašvili, 1985. 153.

44 Ekkor történt Dimitri Qipiani kihallgatása (1885. október 11.) és a tífiszi papi szeminárium rektorának, Pavel Csudeckijnek a meggyilkolása (1886. május 24.). A merényletet egy grúz diák, Ioseb Laghiašvili követte el. Reisner, 1999.

megalapítása, illetve a hatrubeles éves tagdíj felére csökkentése következtében lehetővé vált a 3000 fős létszám átlépése is, miáltal országos kiterjedésű egyesületi háló jöhetett létre. Az Írásművelési Társaság még az I. világháború kezdetén is több mint 4500 tagot számlált (1. táblázat). A népesség egyre növekvő társadalmi és földrajzi mobilitásának megfelelően 1905 után differenciálódott az egyesületi rendszer. Az 1915. évben több mint 30 grúz kulturális és művelődési egyesület volt Grúziában. Ehhez járultak még a gazdasági, szakmai szövetségek, kereskedelmi és hitelszövetkezetek több ezer taggal.⁴⁵

1. táblázat

Az Írásművelési Társaság taglétszáma 1879–1914 között⁴⁶

Év	Tagság	Év	Tagság	Év	Tagság	Év	Tagság
1879/80	245	1888/89	435	1897	507	1906	1263
1880/81	282	1889/90	447	1898	513	1907	1444
1881/82	287	1890/91	453	1899	611	1908	394
1882/83	291	1891/92	458	1900	669	1909	580
1883/84	315	1892/93	490	1901	752	1910	253
1884/85	302	1893/94	512	1902	919	1911	1511
1885/86	374	1894/95	518	1903	1110	1912	2283
1886/87	416	1895	515	1904	1208	1913	2883
1887/88	427	1896	518	1905	1279	1914	3045

Az Írásművelési Társaság növekvő taglétszámával ellentétben a címzetes nemesek – *tavadnyi* – részaránya folyamatosan csökkent a tagságon belül. Míg 1879-ben a hercegi családok még a tagság közel 50%-át tették ki, 1914-ben az arányuk már csak 2% körül volt. A cím nélküli, alsóbb vagy tisztviselő-nemesség képviselői, akik státusát a taglistákon közvetlenül nem tüntették fel, és így nehezebb meghatározni, 1879-ben legalább 6,7%-át adhatták a tagságnak. Az állami hivatalnokok jelentős hányada miatt azonban, akiket többnyire a nemességből verbuválták, akár magasabb százalékot és feltételezhetünk. 1905-ben még a tagság legalább 5,9%-a, 1914-ben pedig minimum 0,8%-a származott a *dvorjansztvo* köreiből. Így feltételezhető, hogy a létszámuk – az alsóbb papsághoz hasonlóan – még nőtt is az 1880-as évek után, és 1905-ben tetőzött. Ezután azonban a tagság bővülése során a két utóbbi csoport aránya csökkenni kezdett. A klérus aránya 1905-ben

45 Megemlíthetjük a következőket: „Társaság Grúzia Történelméért és Néprajzáért” (1907), „Grúz Jótékonyági Társaság”, „Társaság a Grúz Szépirodalomért”, a kutaiszi „Sinatle” [Fény], „Grúz Kulturakedvelők Társasága”, „Grúz Filharmoniai Társaság”, a tbiliszi, kutaiszi és Čiatura „népi egyetemeinek” megszervezését ellátó társaságok, különféle nőképző egyesületek, mint a „Ganatleba” [Képzés] Tbilisziben, a „Mandilosani” [Hölgy] Goriban, a „Nőpedagógusok Kölcsönös Segítségének Társasága” Kutaisziban, a „Grúz Nők Társasága” Tbilisziben; lásd Годеридзе, 1971. 9. A nyugat-grúziai társaságok összetételét lásd Gurešidze, 1993. A grúz agrártársadalom földrajzi és társadalmi mobilitásának kérdéséhez lásd Хоштариа-Броце, 1974. 168–179.

46 *Angariši* 1914. 1915. 17.

még elérte a 6,7%-ot, ám 1914-re már 2,8%-ra esett vissza. A társaságot nem jellemezte férfi-egyeduralom: 1879 és 1914 között a nők átlagos létszámaránya 12% volt, sőt 1910 és 1914 között időlegesen a 15%-ot is meghaladhatta.

Földrajzilag a nyugat-grúziai Kutaiszi kormányzóság adta az összes, beazonosítható származási helyű tag (n=389) 55%-át, vagyis 10%-kal erősebb képviselettel rendelkezett a kelet-grúziai Tifliszi kormányzóságnál. Az alapítást követő első tíz évben a legtöbb tag azonban a Tifliszi kormányzóság falvaiból származott, és csak 1895-öt követően, 1909-ig bezárólag jelentkezett erőteljes taglétszámbővülés a Kutaiszi kormányzóság falvaiban az agrárnépesség ottani mozgósításának eredményeképp. Tbiliszi városából az összes tag 10%-a, a kelet-grúziaiak 22%-a származott. Kutaiszi város részaránya 7,5%, illetve 14% volt Grúzián, illetve Nyugat-Grúzián belül. A vizsgált tagoknak azonban kevesebb mint egyötöde született a két kormányzósági fővárosban, a nagy többség vidékről származott.

A legnehezebben a társadalmi származást lehetett meghatározni, s átfogó adatok hiánya miatt sokszor be kell érünk a társadalmi rang meghatározásával. A társadalmi mobilitás az alacsonyabb rétegekben a családi példa nyomán a papok gyermekeinek volt a legkönnyebb: sokan egyházi intézményekben tanultak, majd tanítóként visszatértek a falvakba. Az elszegényedett grúz birtokos nemesség családtagjai a tifliszi és kutaiszi állami gimnáziumok, illetve az oroszországi főiskolák elvégzése után a közigazgatásban találtak munkát. A hadseregbe a főnemesség tagjai kerülhettek be a kadétiskola elvégzése után.

A tagok szakmai tevékenységéről rendelkezünk a legpontosabban dokumentált adatokkal, mivel a tagság többsége állami alkalmazásban állt. 1068 tag foglalkozását vagy munkaviszonyát lehetett különböző mértékben kideríteni. A legnépesebbnek a cári polgári hivatalnokok csoportja bizonyult, a 240 tag 22,5%-ot jelent. Csaknem ugyanilyen jelentős volt az elemi és középiskolai tanárok köre 234 taggal (21,9%). Ezt követték az egyháziak, akik gyülekezeti papként vagy a kaukázusi eparchia adminisztrációjában működtek, és 182-en voltak (17,0%). A negyedik helyen 122 (11,4%) katonai személy következett, majd 64 herceg és legalább 30 kisnemes. Ezt összegezve tehát 778 tag, vagyis az összlétszám kiértékelhető részének közel háromnegyede (72,8%) állt a cár szolgálatában. Mindössze 80 tag (7,5%) dolgozott közigazgatásban, például a városok közösségi önkormányzataiban vagy pedig magánvállalkozásoknál. Ezek az alkalmazottak a hivatalnokok és pedagógusok mellett egy új réteget jelentettek a grúz társadalomban. A szakképzettek között jogászok (67), egészségügyi dolgozók (57) és mérnökök (12) is voltak, és 12,7%-os összarányuk magasabb volt, mint az egész társadalomban. Néhány publicistán kívül a többségük állami alkalmazott volt, és ezért csak korlátozott mértékben tekinthetők valamely „szabad hivatás” képviselőinek. Mivel a grúz üzletemberek és vállalkozók csak 22 tagot számláltak (2,1%), ismét megerősítve láthatjuk azt a tényt, hogy a grúz nemzetépítés folyamatában ők elenyésző szerepet játszottak.⁴⁷

47 Idetartozott a német és francia területen tanult szeszgyáros Davit Zak. Rajta kívül Saradžišvili, a Zubalašvili család, az italkészítő Mit'ropane Laghidze és Giorgi Kartvelišvili. Sajnos nem készült még tanulmány a „grúz üzleti, illetve vállalkozói rétegről”, amely behatóbb vizsgálatnak vetné alá ezt a különálló csoportot.

Az újonnan belépő tagok körében a pedagógusok aránya 1884-ig összesen 19,8%-ot tett ki, 1899-ig 25,7%-ra kúszott fel, és 23,3%-kal még 1914-ben is őrizte első helyét a polgári közigazgatás tagjai előtt. Utóbbiak tagaránya folyamatosan csúszott le az 1884-es 26,6%-ról az I. világháború kezdetén mutatkozó 22,0%-ig. Csak ezután előzték meg újra a pedagógusokat, 22,5%-os részaránnyal amazok 21,9%-ával szemben. Együttesen tehát e két csoport a mindenkori tagság 45–50%-át alkotta. A századfordulón a papok és egyháziak csoportja igen gyors fellendülést mutatott. 1884-ban és 1899-ben még 7,2, illetve 9,4%-on álltak, ám már 1904-re 11,5%-ig nőtt az arányuk, Grúzia függetlenségének kikiáltásakor (1918) pedig 17%-kal már a harmadik legnagyobb csoportot képezték a tagságon belül. Épp fordítva történt ugyanakkor a katonaság képviselőivel az újonnan felvett tagok körében, akiknek részaránya 1879 és 1899 között 25,9%-ról 18,1%-ra csökkent, majd 1918-ig tovább esett, és 11,4%-on állt meg. Míg 1884-ig a társaságnak pontosan 19 egyházi személy lett a tagja, 1918-ig pedig csaknem megtízszereződött a létszámuk (182), a katonai tagság 1884-ig túlnyomórészt (48) az alapító tagok köréből került ki. Az 1884-ig belépett 68 tag létszáma az I. világháború végéig még meg sem kétszereződött (122). Az alsópapság így a 20. század elejének egyik legdinamikusabban gyarapodó tagcsoportjává vált (2–3. táblázat).

2. táblázat

Az Írásművelési Társaság tagjai foglalkozásuk és belépésük időpontja szerint

Foglalkozás	Összesen	Alapító tagok, 1879	Természetes tagok, 1879	1880–1884	1885–1889	1890–1894	1895–1899	1900–1904	1905–1909	1910–1914	1915–1922	Egyéb
Polgári közigazgatás	240	38	16	16	12	4	28	46	43	10	23	4
Pedagógus	234	9	23	20	24	6	39	41	51	13	5	3
Pap	182	0	13	6	6	4	15	35	31	56	16	0
Katonai	122	48	4	16	7	2	8	6	17	3	10	1
Alkalmazott	80	1	4	5	3	1	9	24	12	2	19	0
Jogász	67	13	4	6	4	3	7	16	8	2	4	0
Egészségügyi	57	1	0	2	2	1	8	21	10	6	6	0
Vállalkozó/ kereskedő	22	1	1	2	1	0	1	10	5	0	1	0
Egyéb	64	2	6	6	5	2	5	16	11	4	6	1
Összesen	1068	113	71	79	64	23	120	215	188	96	90	9

A szakmáknál eltérő tendenciákat találunk a jogászok és az orvosok körében. Míg az előbbieket 1879 és 1884 között 23 új belépővel (8,7%) domináns csoportot alkottak az egészségügyi (4), üzletemberek (4) és a többi foglalkozás (14) előtt, és 67 vizsgált tagjuk háromszoros növekedést jelentett, számarányuk 1918-ig 6,3%-ra esett vissza. Az egészségügy képviselőinek aránya ellenben 1894-ig 1,1-ről

1,7%-ra nőtt, hogy azután megháromszorozódjon (1899: 3,0%; 1918: 5,3%). Számszerűleg az újonnan belépő tagok létszáma 3-ról (1884-ig) 57-re (1918) emelkedett, vagyis csaknem hússzorosára nőtt. A többi szakma lassacskán kúszott felfelé, 5,3%-ról 6,0%-ra, számszerűleg 14 főről (1884) emelkedett 64 főre (1918), vagyis mintegy megnégyszereződött. Köztük éppúgy találunk kézműveseket és munkásokat, mint publicistákat és főfoglalkozású tudósokat.

3. táblázat

Az egyes foglalkozási csoportok belépésének ideje az Írásművelési Társaságba (a csoport %-ában)

Foglalkozás	Összesen	Alapító tagok, 1879	Természetes tagok, 1879	1880-1884	1885-1889	1890-1894	1895-1899	1900-1904	1905-1909	1910-1914	1915-1922	Egyéb
Polgári közigazgatás	100	15,8	6,7	6,7	5,0	1,7	11,7	19,2	17,9	4,1	9,6	1,7
Pedagógus	100	3,9	9,8	8,6	10,3	2,6	16,7	17,5	21,8	5,6	2,1	1,3
Pap	100	0	7,1	3,3	3,3	2,2	8,2	19,2	17,0	30,7	8,8	0
Katonai	100	39,3	3,3	13,1	5,7	1,6	6,6	4,9	13,9	2,5	8,2	0,8
Alkalmazott	100	1,2	5	6,2	3,8	1,2	11,2	30,0	15,0	2,5	23,8	0
Jogász	100	19,4	6,0	9,0	6,0	4,5	10,4	23,9	11,9	3,0	6,0	0
Egészségügyi	100	1,8	0	3,5	3,5	1,8	14,0	36,8	17,5	10,5	10,5	0
Vállalkozó/kereskedő	100	4,5	4,5	9,1	4,5	0	4,5	45,5	22,7	0	4,5	0
Egyéb	100	3,1	9,4	9,4	7,8	3,1	7,8	25,0	17,2	6,3	9,4	1,6
Összesen	100	10,6	6,6	7,4	6,0	2,2	11,2	20,1	17,6	9,0	8,4	0,8

A foglalkozás szerinti csoportokat vizsgálva több sajátosság is szembetűnik. A 234 tanár közül 110 (46,4%) az elemi, 83 (35%) pedig a középfokú oktatásban tevékenykedett. Csak 21 tag (8,9%) lépett elő falusi tanítóból középiskolai tanárrá. További 23 (9,7%) pedagógus dolgozott nevelőként vagy tanfelügyelőként. A képzési területen ténykedő 53 személy, vagyis valamivel több mint a csoport egyötöde (22,6%) működött alsó vagy középszintű pozícióban: mint tanfelügyelő, elemi vagy reáliskolai igazgató vagy magániskola-vezető. A kaukázusi tankerület magasabb adminisztratív pozícióiban jelentős orosz többség volt megfigyelhető.

A munkahelyváltásból adódó földrajzi mobilitás is viszonylag magas volt. Az oktatási területen aktív 205 vizsgálható tag közül összesen 71, vagyis körülbelül minden harmadik személy váltott legalább egyszer munkahelyet. E csoport kis részénél azonban a munkahely megváltozása szakmaváltással is együtt járt; 36-an választottak új foglalkozást. Előmeneteli lehetőségeik a következők voltak: az elemi iskolai tanárok (a 9 kiértékelhető adat közül 7) túlnyomórészt az egyházi adminisztráció berkeibe távoztak, míg a középiskolai tanárok ezzel szemben a polgári közigazgatásban és szabad alkalmazotti munkaviszonyban találtak új távlatokat, illető-

leg 1918 után Tbiliszi újdonsült grúz egyetemén helyezkedtek el. E gyér számú eset alapján megállapítható, hogy a középiskolai tanárok jelentősebb karriert értek el (jobb esélyük volt a felfelé irányuló mobilitásra), mint az elemi iskolai oktatók, akik közül csak 21 tudott szerényebb vezetői állásba emelkedni.

A 328, cári alkalmazásban álló tag körében kiértékelhető szolgálati rangsor (408 értékelhető rangfokozat) azt mutatja, hogy 210 fő, vagyis az összes érintett tag több mint fele a 8–4. hivatalnoki osztályhoz tartozott, míg egyharmada (144, vagyis 35,3%) alacsonyabb státusú csoporthoz, a 14–9. osztályhoz. Az állami alkalmazásban álló közhivatalnok tagok közül 54 (13,2%) semmilyen ranggal nem rendelkezett. A magas katonai és polgári szolgálati körök szerényen képviseltették magukat az alapító tagok között, és ez 1905-ig a későbbiekben is jellemző maradt. 1905, a kaukázusi helytartóság újbóli felállítása után, Ilarion Voroncov-Daskov herceg vezetése alatt a nemesség ismét fokozottabban vette ki a részét a közigazgatási feladatokból. Ekkor 151 tag kapott szolgálati tisztséget és rangot a cári adminisztrációban, ami a vizsgált 408 polgári közigazgatási állás több mint egyharmadát (37%) tette ki. Ezen személyek nagy többsége már 1905 előtt belépett az Írásművelési Társaságba.⁴⁸ A társaság e tagok számára egyike volt azon kevés legális fórumnak, ahol valamiféle kompenzációhoz jutottak, mivel csalódások érték őket a hivatali előmenetel során velük szemben támasztott akadályok miatt. Sokan ezért fordultak saját kultúrájuk felé, és a tagnévsorban is eredeti, grúz formájára változtatták korábban eloroszosított nevüket.

Az elnökség összetétele 1879–1908 között

Az 1879–1908 között alapítóként, kezdeményezőként vagy elnökségi tagként említhető 89 személy is a mobilis grúzok e csekély, de aktív köréhez tartozott, akik felsőfokú végzettségük ellenére sem reménykedhettek állami előmenetelben, s akik számára nem volt elérhető a zemsztvo-önkormányzatok vagy a magánvállalkozás adta alternatíva sem. A földrajzi eloszlás szerint kiértékelhető 58 elnökségi tag közül 44, vagyis az összlétszám háromnegyede a Batumi–Tbiliszi transzkaukázusi vasútvonal mentén húzódó fejlett agrárregiókból származott, ám mindössze 9 fő (15,5%) a két kormányzósági székváros valamelyikéből.⁴⁹ Az elnökségi tagok jelen-

48 Az alapítás évében az érintett 328 tag közül 70 (21,3%) volt új belépő, míg a következő 15 évben – 1884-ig – mindössze 55 (16,8%). 1895-től 1899-ig azonban 46 (14%) új belépő érkezett, 1900 és 1904 között további 68 (20,7%) következett, 1905-től 1909-ig pedig végezetül 57 új belépő (17,4%) származott a polgári közhivatalnokok csoportjából. 1916-ig viszont 32-re (9,7%) szűlyedt az új belépők száma ebben a körben.

49 A kelet-grúziai Tifliszi kormányzóságból összesen 32 elnökségi tag származott, de a többségük (18 fő) a Gori, illetve Duseti járásból, és csak 5 közvetlenül Tbiliszi városából és 4 a Tifliszi járásból, míg mindössze ketten érkeztek Kahétiből (Telavi és Szignahi járás), egyikük pedig Axalkalakiban született. A nyugat-grúziai Kutaiszi kormányzóságból, amelyet valamivel kevesebb, 24 tag képviselt az elnökségben, a legtöbben, 17-en az imerétiai agrárközpontokból toborzódtak (Kutaiszi városból 4, Kutaiszi járásból 8, Sorapani járásból 4 és Racsából 1), illetve 5 tag Guriából (Ozurgeti járás). A hajdani Mingrél Fejedelemség (Zugdidi és Szenaki járás) 2 taggal messze alulreprezentált volt az elnökségben.

tősen magasabb képzettségük révén is kiemelkedtek a többi tag közül. Ugyanazokban az intézményekben tanultak, mint a többi elemzett tag, ahol első ízben nyílt lehetőség a csoportképzésre. 50 elnökségi tag közül (56,2%), akiknél kimutathatók a középiskolai tanulmányok, 17-en jártak a tifliszi papi szemináriumba, további 17-en a kutaiszi fiúgimnáziumba, 9-en a tifliszi fiúgimnáziumba és 7-en valamely más középfokú oktatási intézménybe. Különösen a tifliszi egyházi szeminárium és a kutaiszi fiúgimnázium szolgált a politikai öntudatra ébredés és sűrűbb diákmegmozdulások elsőrangú táptalajával, hiszen itt többségében grúz hallgatóság tanult. Emellett 46 fővel valamivel több mint az elnökségi tagok fele (51,7%) részesült igazolhatóan felsőfokú képzésben valamely oroszországi egyetemen (34), egyházi akadémián (8) vagy szakfőiskolán (4). A legtöbbjük Szentpéterváron (13), Moszkvában (12) vagy Odesszában (8) tanult. További 11 hallgató Oroszország más egyetemei között oszlott meg. Öten külföldi tanulmányokat is végeztek, és ketten már eleve külföldön léptek be a felsőoktatásba. A 10 jogi diplomát a történelmi-filológiai tanulmányok (9) és a papi-teológiai képzés (8) követik a ranglistán. Az orvosi (5), természettudományi (4), fizikai–matematikai (4), illetőleg a mérnöki tudományok (2) csak az 1890-es évektől váltak népszerűbbé. Az elnökség 3 felsőfokú diplomával rendelkező tagjáról nem sikerült kideríteni a szakirányt.

Az elnökségben tehát a minősített szakmák képviselői voltak többségben: a tanárok (35), a közigazgatási alkalmazottak (14 állami és 8 magán), a publicisták (6), a jogászok (8) és a medikus pálya képviselői (9). Közülük azonban mindössze egyetlen személy ért el sikereket vállalkozóként.⁵⁰ 82 férfi mellett csak 7 nőt találunk, így az elnökségben megmutatkozó női kvóta (8%) elmaradt a teljes tagságra vonatkozó hasonló arányszámtól (12%).

Rangjuk szerint 17 férfi és 2 nő tartozott a címzetes nemességhez (21,3%), ők tehát a régi rend szerint grúz hercegi rangot (*tavadnyi*) viseltek volna. 19 férfi (21,3%) sorolható a köznemességhez (*aznaurnyi*). 12 herceg és 11 nemes, tehát az összlétszám nagyobb része a társaság megalapítását követő első évtizedben volt aktív az elnökségben. Csak 3 személy érkezett a klérusból. A 4 paraszti családból származó személy közül egy már 1885-től, a többiek viszont csak a századforduló után kerültek be az elnökségbe. A többi elnökségi tag (44 fő, 49,4%) rendje vagy rangja nem állapítható meg egyértelműen.

A társaság az aktivisták maroknyi csapata számára konkrét érzelmi közösséget jelentett, és megelőlegezte nekik az egyelőre még nem létező általános nemzettudatot. A nemzeti érzületet ebben a körben lehetett társadalomszervező értéké fejleszteni, a közös tevékenység által megszilárdítani. Hiszen a nemzeti mozgalom szervezeti hordozójaként a társaság konkrét és tartós közösséget ígért, amelyben rokon szellemiségű emberek találkozhattak egymással, hogy egyesítsék erőiket. Kulturális tevékenységük talaján sikerült nekik néhány évtized alatt olyan régiókon

50 Giorgi Dav. Kartvelišvili (1827–1901) volt az, aki a tbiliszi 1. céh kötelékében működött nagykereskedőként. Hallal és fával kereskedett, és Gori melletti gyárából tömegével szállította a talpfákat a vasútépítkezésekhez. A társaságba való 1881-es belépése előtt mecénásként és kiadóként vett részt a *Droeba* folyóirat és számos klasszikus megjelentetésében. A társaság elnökségében a pénztárnok feladatait is ellátta. Туманов, 1890. 42.

átívelő hálózatot építeni, amely a „grúz nemzet újjászületéséről” szótt eszméjüket a társadalmi valóság gyakorlati problémáival is szembeállította. Az Írásművelési Társaság számukra egyfajta „nemzetépítő iskolává” vált, ahol stratégiákat és megoldási mintákat dolgozhattak ki. Míg az aktivistákat ez együttműködésre sarkallta, a paszszív tagokat más módokon kellett mozgósítani, ami azonban a századfordulóig nehéznek bizonyult. Hiába toboroztak újabb és újabb tagokat, csak nehezen lehetett őket aktív tevékenységre bírni.

Az Írásművelési Társaság tevékenysége és az országos politika

A századfordulót megelőzően az Írásművelési Társaságot döntően még a felvilágosult nemesség uralta, melynek tagjai a cár iránti hűséget és a hazafias büszkeséget minden további nélkül össze tudták egyeztetni. A nemesség oktatási előjogai és a társaság számos aktivistájának nemesi származása miatt magától értetődött, hogy az Írásművelési Társaságot egyfajta nemesi gyűléshez hasonlítsák. Az Írásművelési Társaság ugyanakkor olyan szervezeti bázist biztosított a nemesség tagjai számára, amely lehetővé tette, hogy a nemesi gyűlésektől függetlenül is kifejtessék tevékenységeiket. A korábbi, szalonokra korlátozódó magánérintkezés nyilvánosságot kapott. A társaság formális struktúrája a művelt, tettere kész embereket az elnökségben is jelentősebb befolyáshoz segítette. Ám éppen Tiflisz és Kutaiszi nemesi magánbankjaival, amelyek a jobbágyfelszabadításból származó pénzeket kezelték, konfliktusok keletkeztek, az értelmiség és a főnemesség között erőforrás-elosztási vitákra került sor. Az egyesületi aktivisták rászorultak a nemesség támogatására, hogy a többséget nemzeti-kulturális céljaik mellé állíthassák, így számos kompromisszumot el kellett fogadniuk. Egyrészt hozzájárultak, hogy a középfokú grúz nemesi iskolákat Tbilisziben és Kutaisziban a cári középiskolákra való előképző gyanánt fenntartsák, amelyeket a nemesi bankok támogattak, másrészt a szélsőségesen magas tagdíj – évi 6 rubel (vagy egyszeri 100 rubeles örökbérlet) – is a társadalmi exkluzivitás érzetét erősítette, még ha a tagok jelentős része ezt sokszor nem is fizette be. A jólékonysági bálók, tombolák és kultúrestek rendezése révén a nemesség társasági igényeit is ki lehetett elégíteni, egyúttal lehetővé vált, hogy így legalább időről időre az Írásművelési Társaság állandó pénzsűkét is enyhítsék. Mivel a legtöbb nemes egzisztenciája a cári adminisztrációban vagy a seregben elfoglalt pozíciójától függött, a kinevezések („szelektív kooptációk”) segítségével asszimilálni lehetett őket, s ily módon meg lehetett akadályozni, hogy saját etnikumuk potenciális vezetőivé váljanak. Ez nehezítette az etnikai szolidaritás mint a politikai mozgósítás egyik sajátos formájának kibontakozását, mivel hivatalokat csakis a művelt rétegek képviselői viselhetek. Közvetve tehát emiatt lehetett mind gyakrabban olvasni a panaszt a sajtó hasábjain, hogy „társadalmunk nem felkészült közéleti tevékenységének megvalósítására”.⁵¹ Ennek folytán a grúz elit viszonya a cári birodalomhoz továbbra is ambivalens maradt.

51 Ilia Č'avč'avadze az Iveriában. Idézi Xundadze, 1960. 12.

Lényegesen egyszerűbb a soknemzetiségű Tiflisz vagyonos örmény kereskedőrétegének körülhatárolása. Az örmények e kis létszámú csoportja egy gazdasági elitet jelenített meg, amely nemcsak a gazdaság területén, hanem a városi önkormányzat szerveiben is dominált, eredményesen mozgósította az ügyfélkörét, és sokkal könnyebben tudott kulturális vállalkozásokat finanszírozni, mint az elszegényedett grúz nemességet képviselő művelt körök. Mivel a városba kényszerülő grúz parasztok szintén az örmény munkaadóktól várhatták megélhetésüket, egyfajta etnikai-kulturális vonalak mentén rendeződő munkamegosztás bontakozott ki, melynek során a történelmi fővárosukban élő grúzok mind kedvezőtlenebb gazdasági-társadalmi pozíciókat kényszerültek elfoglalni.⁵² A grúzok csak az 1890-es években ismerték fel az 1874-ben Tbilisziben, majd más dél-kaukázusi városokban is bevezetett városi dumák jelentőségét, és ettől számíthatjuk a helyi közéletben való nyomatékosabb részvételüket a városi dumák küldöttjeiként. Köztük volt 30 Írásművelési Társaság-tag is. Ám többségük nem Tbilisziben (7) vagy Kutaisziban (2), hanem Batumiban (21) került be a városi dumába. 1905 előtt a létszámuk négyre csökkent, hogy aztán 1905 és 1909 között robbanásszerűen negyven fölé emelkedjen (43). Így az összes, 123 vizsgált városiduma-képviselő több mint egyharmada csak 1905 és 1909 között kezdte meg tevékenységét, és ez az arány 1914-re már meghaladta az 50%-ot. Időközben a tbilisi és kutaiszi városi dumákban is megdőbbszörözött az Írásművelési Társaság-tagok száma (4. táblázat).⁵³

4. táblázat Az Írásművelési Társaság képviselői a városi dumákban

Város	Összesen	1874–1884	1885–1889	1890–1894	1895–1899	1900–1904	1905–1909	1910–1914	1915-től	Egyéb
Tbiliszi	33	4	4	2	5	1	8	2	6	1
Batumi	47	–	2	12	9	2	10	12	–	–
Kutaiszi	25	–	–	1	1	1	16	5	–	1
Szuhumi	8	–	–	–	–	–	6	–	2	–
Poti	7	–	–	–	–	–	3	2	2	–
Egyéb*	5	2	–	–	–	–	–	1	1	1
n = 123**	125	6	6	15	15	4	43	22	11	3
Arány (%)	100	4,8	4,8	12	12	3,2	34,4	17,6	8,8	2,4

* Gori, Baku és Vlagyikavkaz.

** Lehetséges a többszöri említés a különböző városi dumákban betöltött pozíció miatt.

52 Vö. Reisner, 2002. 301–329; Suny, 1994. 115–121.; Ischchanjan, 1914.

53 A városi önkormányzatokhoz lásd Bendianišvili, 1982.

Az taglétszám 1898 és 1904 közötti megduplázódása miatt a tagság átalakulása az elnökségi munkára is hatással volt. Nemzedékváltásra azonban nem került még sor. Az új tagok között sokan képviselték a nyugat-grúziai *dvorjane* fiatalabb generációját, amely az 1890-es évektől egyfajta belső ellenzékét alkotott az egyesületen belül. Kihívást jelentettek a magát nemzeti elitnek tekintő *tergdaleulebi*-réteg számára, és elkeseredett összeütközéseket provokáltak a grúzok körében betöltendő vezető szerepért, azt hangoztatván, hogy a nemzeti kultúra terjesztését és ápolását hatékonyabb „népműveléssel” kell megvalósítani. A külföldi – mindenekelőtt varsói⁵⁴ – tanulmányok során felszedett marxizmust úgy értelmezték, hogy az a parasztnak a grúz nemesség, az orosz hivatalok, valamint az örmény kereskedők hármasság elnyomása alóli felszabadítását jelenti. Másképpen viszonyultak a nem elit rétegekhez – kiváltképpen a parasztsághoz –, mint a *tergdaleulebi*: nem értük és érdekükben kívántak cselekedni, hanem az együttműködést helyezték előtérbe. Mivel helyi vezetőik által integrálták a parasztság társadalmi érdekeit, a grúz *mensevikek* kölcsönösségen alapuló, jelentős tekintélyre tettek szert, ami elősegítette, hogy rövid időn belül tömegpárttá szélesedjenek. 1902 és 1905 között a guriai térség – az úgynevezett „Guriai Köztársaság” – tényleges ellenőrzésének és autonómiájának megszerzése által bizonyították, hogy nemcsak a politikai hatalom megszerzésére törekednek, de eredményesen veszik fel a versenyt a nemességgel és a hivatali réteggel is. Az 1905–1906-os forradalmi megmozdulásokból, illetve az államiduma-választásokból a grúz *mensevikek* végül Grúzia vezető politikai erejeként jöttek ki.⁵⁵

A mérsékelt nacionalisták hiába igyekeztek az Alkotmányos Demokrata Párthoz (kadet) kapcsolódóan megalapítani a maguk Nemzeti Demokrata Pártját. Csak az 1904-ben megalakuló Szocialista-Föderalista Grúz Forradalmi Párton belül volt olyan nemzeti mozgalmi szárny, amely a föderális Oroszországon belül követelt autonómiát. Ez végül azzal az igénnyel lépett fel, hogy modernizálják és újítsák fel a II. Erekle keleti-grúz király és II. Katalin cárnő által 1783-ban aláírt georgijevszki szerződést, amely a cári birodalomnak való külpolitikai alárendeltség és védnökség mellett belpolitikai önrendelkezést engedélyezett. A fenti csoportosulások egyike sem követelt függetlenséget, legfeljebb területi autonómiát.⁵⁶

Sok pártvezető volt korábban az Írásművelési Társaság tagja, s az is maradt a „népek tavaszát” követő reakciós korszakban. Míg az 1905-ös forradalmi évben az egyesületi munka lényegében szünetelt, a taglétszám pedig stagnált, hamarosan újabb erőteljes növekedés kezdődött. A régi elnökség nemcsak saját vezető pozícióját féltette, hanem attól is tartott, hogy a politikálás a társaság létét veszélyeztetheti.

54 A „harmadik csoport” (*mesame dasi*) magja – többek között Noe Žordania, Filip Macharadze, Šio Dedabrišvili és mások –, amelyből a későbbi grúz szociáldemokrácia vezető rétege is kikerült, az 1890-es évek elején a varsói állatorvosi intézetben tanult, mivel a tifliszi papi szeminárium végzőseiként nem engedélyezték, hogy orosz egyetemen szerezzenek diplomát. Zhordania, 1968. 13.

55 Jones, 1989. 403–434.; Imedašvili, 1984. 74–84.

56 Шеноеаеб, 1995. Benne a Szocialista-Föderalista Grúz Forradalmi Párt 1904-es programja (184–192.) és a Grúz Nemzeti Demokratikus Párt 1917-es programja (382–387.). A párttörténetekhez lásd Ševeliđze, 1993; Onk’adze, 1993. A tbilisi nemesi gyűlés autonómiakísérlete kortárs leírásban: Gogičaišvili, 1993. 11–12. Az autonómia kérdéséhez lásd Parsons, 1987. 355–369.

A grúz mensevikek ugyanis az Írásművelési Társaság olvasótermeit illegális találkozóhelyként is felhasználták politikai tevékenységükhöz. Miután 1907-ben meggyilkolták Ilia Č'avc'avadzét, aki sok éven át töltötte be az elnöki tisztséget és a nemzeti mozgalom egyik fő aktivistája volt, választást írtak ki az elnökség teljes körű megújítására. 1909 és 1914 között számos helyi fiókszervezetet alapítottak, ami nyomán több mint 3000 egyesületi tagot számláló országos kiterjedésű hálózat jött létre. A fiókszervezetek helyi elnökségei révén 1908 és 1914 között a vezető tisztségek száma 355-re nőtt. Vidéken ez együtt járt a széles körű szövetkezeti mozgalom fejlődésével.⁵⁷

Az 1912-es, 4. államiduma-választások során az egyes nyugat-grúziai rendi választói kúriákban a választói census és a jelöltállítás során tapasztalható hatósági túlkapások ellenére világosan kirajzolódtak a politikai preferenciák. A földbirtokos nemesség e térségben túlnyomórészt „föderalista” irányban szavazott. Kivételt csak a szociáldemokrata Guria, illetve a Kutaiszi járás képezett, ahol a „progresszisták”, az orosz kadétek helyi képviselői jutottak többséghez. A parasztok ezzel szemben nagyrészt szociáldemokrata érzületűek voltak, ám a földbirtokosi kúria szavazat-többsége miatt nem tudták megakadályozni a föderalista Varlam Gelovani megválasztását. A „fekete-tengeri szavazókörben” (Batumi, Szuhumi és Karsz kerülete) viszont a mensevik Akaki Čxenk'elit választották dumaképviselőnek.⁵⁸ A kelet-grúziai Tifliszi kormányzóságban a grúz mensevikek a korábban Szentpéterváron már elbukott jelöltjüket, K'arlo Čxeidzét a tifliszi örmény városi polgárság képviselőjével, a „progresszista” Alekszandr Hatiszov polgármesterrel folytatott egyeztetés révén választatták meg a szintén „progresszista” jelölttel, Luarsab Andronik'asvilivel szemben, akinek grúz nacionalista nézeteit a vagyonos örmények görbe szemmel nézték.⁵⁹ A rendi és etnikai határok mentén jelentkező társadalmi törésvonal így a politikai programokban is megszilárdult. A független nemzetállam célkitűzését a nemzeti mozgalom fiatalabb, radikálisabb képviselői az I. világháború kezdetén nem saját néptömegük támogatásával akarták megvalósítani, hanem egy külső nagyhatalom, a Német Birodalom bevonása révén.⁶⁰

Sikerek és korlátok

Az alapítástól az I. világháború kezdetéig eltelt 35 év alatt a több mint 20 egyesületi iskolában pontosan 26 763 diák tanult, így az Írásművelési Társaság szervezeti hálózata által alulról kiindulva egyesíteni tudta a különböző országrészeket, a

57 Jóllehet az első szövetkezeteket már 1870-ben megalapították, tömeges elterjedésük csak 1905-ben kezdődött meg a népesség körében, és az I. világháború közben és után tetőzött. Az 1906. január 1-jén fennálló 32 szövetkezetnek mintegy 50 000 tagja volt, ám 1921. január 1-jén már 934 szövetkezet között oszlott el 470 521 tag. Michelidse, 1924.

58 K'up'at'adze, 1997. 39–49. A földbirtokos kúria 22 elektora közül 15 volt föderalista, 3 szociáldemokrata és 4 „progresszista”, a „városi kúria” 7 elektora közül 6 volt szociáldemokrata és 1 föderalista, míg a „paraszti kúriában” 7 szociáldemokrata, 1 föderalista, a Zugdidi járásban pedig 1 „Alioneli-autonomista” jelöltet választottak elektorrá.

59 K'up'at'adze, 1997. 25–38.

60 Cociridze, 1997. 15–25.; Grdzeldze, 1995.

grúz diplomásoknak tanári állást kínálhatott, és ami a legfontosabb, lehetővé tette a nemzeti kultúra egységesítését, illetve terjesztését a szekuláris grúz oktatási rendszer kiépítése révén. Tankönyvek, kéziratgyűjtemények, olvasótermek, műzeumaik és szimbolikus akcióik – az iskolaavatástól a híres személyiségek temetéseig – olyan közösségi szocializációs folyamatokat indítottak, amelyek utat nyitottak egy új társadalmi csoportidentitás kialakulásához. Ez elsősorban nem helyi vagy rendi meghatározottságú volt már, hanem mint etnikai kultúrközösség minden potenciális tag számára nyitott volt, anélkül hogy politikai nemzetté vált volna. Az Írásművelési Társaság aktív tagjai számára erkölcsi közösséget („moral community”) jelentett.⁶¹ Ezzel együtt a fenti tevékenység nem jelentette egy olyan politikai társulás nyilvános tekintélyének előfeltételét, amelynek az ember (lehetőség szerint önként) alárendeli saját érdekeit. Ezért a résztvevők túlnyomórészt a nemzeti-kulturális intézmények megalapítására, illetve új aktivisták verbuválására összpontosítottak.

A szabad egyesületek a sajtóhoz hasonlóan ugyan hatásos segítséget nyújtottak a népesség, illetve az elitek politizálásához, de nem voltak a konkrét politizálás leghatékonyabb eszközei. A gazdasági és a politikai intézmények kiépítése nélkül semmilyen új nemzeti lét kereteit nem lehet megteremteni. Az orosz autokrácia megakadályozta az autonóm helyi politikai intézmények kiépülését, miközben nem biztosított új integrációs ideológiát a birodalom nem orosz nyelvű népeinek. A városi örmény kereskedőréteg ugyanakkor meggátolta a saját gazdasági elit kialakulását. A grúz mensevikek viszont a nagy létszámú agrárnépesség érdekeit, nagyobb szántóföldre irányuló követelését képviselték. Ilyen körülmények között egy közös értékkonszenzus kialakítása a nemzeti elit tagjai között, valamint annak a grúz agrártársadalomban való meggyökeresítése nehéz feladat volt. A *tergdaleulebik* számára a nyelv és a kultúra maradt a kizárólagos hivatkozási pont. Ezzel együtt sem sikerült azonban döntő mértékben megváltoztatniuk célcsoportjuk tudatosságát, illetve a különböző elitcsoportokat egy „nemzeti elite” egyesíteni. Az etnokulturális indíttatású nemzeti mozgalom problémái a grúz agrártársadalom mélyen húzóódó törésvonalai miatt messze mutatnak.⁶² A maroknyi grúz „nemzeti elit” a többi művelt csoporthoz hasonlóan elszigetelt helyzetben volt a cár és a „nép” között.⁶³ Az elszigeteltségben pedig szabad egyesületekben erősítették egymást.

61 Vö. Steinberg, 1992. 35.

62 Avališvili korabeli vélekedése szerint a nemzeti mozgalom nehézségeinek oka a gazdasági elmaradottságban volt keresendő, s emiatt azt hangoztatta, hogy a „sikertelen nemzetek” újjászületésére van szükség az Orosz Birodalom periferiáján, hogy kialakulhasson az „európai szabadságszeretet”. Авалов, 1910. 478.

63 Vö. Clowes–Kassow–West, 1991.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források

Angariši 1914

1915 *Kartvelta šoris c'era-k'itxvis gamavrcelebeli sazogadoebis angariši 1914 c'liša (c'elic'adi 36)* [Az olvasás- és írástudás terjesztésének grúziai társaságáról szóló jelentés, 1914. év (36. évfolyam)]. Tbiliszi, 1915.

Čavčavadze

1961 Čavčavadze, Il'ja: *Gesammelte Werke in zehn Bänden*. Bd. 10. Tbilisi, 1961.

Церетели

1950 Церетели, Акакий: *Пережитое*. Москва, 1950.

Джавахишвили

1906 Джавахишвили, Иванэ Александрович: *Политическое и социальное движение в Грузии*. Санкт-Петербург, 1906. (Modern kiadás: Džavaxov [D'avaxišvili]: *Txzulebani tormet' t'omad* [Művei 12 kötetben]. 12. kötet. Tbiliszi, 1998.)

Gogičaišvili

1993 Gogičaišvili, Pilip'e: *C'erilebi, mogonebebi* [Írások, visszaemlékezések]. Tbiliszi, 1993.

Кавказский календарь

1986 *Кавказский календарь на 1875 год*. Тифлис, 1986.

Mansvetašvili

1985 Mansvetašvili, Iak'ob: *Monogebebi. Naxuli da gogonili* [Emlékiratok. Ezt láttam, ezt találtam]. Tbiliszi, 1985.

Николадзе

1927 Николадзе, Нико: Воспоминания о шестидесятих годах. In: *Каторга и ссылка*, 1927. 4. sz. 29–52., 5. sz. 28–46.

Шелохаев

1995 *Программы политических партий России. Конец XIX – начало XX вв.* Ред.: Шелохаев, Валентин Валентинович. Москва, 1995.

Туманов

1890 Туманов, Георгий Михайлович: *Словарь кавказских деятелей*. Тифлис, 1890.

Устав

1879 *Устав Тифлисского Общества распространения грамотности среди грузинского населения Наместничества Кавказского. C'esdebuleba t'pilis is sazogadobisa, romelmac, c'ignis codna unda gaachšoros kartveleb šua, sadac mosaxloben k'avk'asiis sanamest'nik'oši*. Тифлис, 1879.

Wardrope

1888 Wardrope, Oliver: *The Kingdom of Georgia: Travel in a Land of Women, Wine and Song*. London, 1888. (Reprint 1976.)

Zereteli

1990 Zereteli, Akaki: *Aus meinem Leben*. Zürich, 1990.

Zhordania

1968 Zhordania, Noah: *My Life*. Stanford, 1968.

2. Szakirodalom

Amburger

1966 Amburger, Erik: *Die Geschichte der Behördenorganisation Rußlands von Peter dem Großen bis 1917*. Leiden, 1966.

Анчабадзе–Волкова

1990 Анчабадзе, Юрий Дмитриевич–Волкова, Наталия Георгиевна: *Старый Тбилиси. Город и горожане в XIX веке*. Москва, 1990.

Antadze

1973 Antadze, K'ot'e: *Sakartvelos mosaxleoba XIX sauk'uneši (ist'oriul-demograpiuli gamok'leva)* [Grúzia népessége a 19. században. Történelmi-demográfiai vizsgálat]. Tbiliszi, 1973.

Asatiani

1994 Asatiani, Iovel: *Ilia Č'avč'avadze da tbilisis kartuli saadgilomamulo bank'i* [Ilia Čavčavadze és a tbiliszi grúz birtokosbank]. Tbiliszi, 1994.

Авалиани

1912 Авалиани, Симон Лукич: *Крестьянский вопрос в Закавказье*. Т. 1. Одесса, 1912.

Авалов

1910 Авалов, Зубар: Грузины. In: *Формы национального движения в современных государствах. Австро-Венгрия, Россия, Германия*. Ред.: Кастелянский А. И. Санкт-Петербург, 1910. 469–493.

Бахтадзе

1960 Бахтадзе, Валериан: *Очерки по истории грузинской общественно-экономической мысли (60–90-е годы XIX столетия)*. Тбилиси, 1960.

Bakradse

1993 Bakradse, Akaki: *Ilia Tschawtschawadse (1837–1907). Ein Lebensbild und eine Auswahl seiner Gedichte*. Bern, 1993. (Texte der Arbeitsstelle Oekumene Schweiz, 19.)

Bendianišvili

1982 Bendianišvili, Aleksandre: *Sakalako tvitmmartveloba da brdzola misi demok'rat'izacii-satvis sakartveloši* [A városi önkormányzatok Grúziában és a demokratizálásukért folytatott harc]. Tbiliszi, 1982.

Бостанашвили

1991 Бостанашвили, Нелли: Почему была закрыта газета „Дрозба”? In: *Литературная Грузия*, 1991. 6. sz. 161–189.

Bradley

2009 Bradley, Joseph: *Voluntary Associations in Tsarist Russia. Science, Patriotism, and Civil Society*. Cambridge, 2009.

Clowes–Kassow–West

1991 *Between Tsar and People. Educated Society and the Quest for Public Identity in Late Imperial Russia*. Eds.: Clowes, Edith W.–Kassow, Samuel D.–West, James L. Princeton, 1991.

Cociridze

1997 Cociridze, Giorgi: Die georgische Öffentlichkeit und Deutschland in den Jahren 1914–1918. In: *Georgica*, 20. (1997) 15–25.

Чиковани

1989 Чиковани, Лейла: *Нико Николодзе и демократическая печать Грузии 70–80-х годов XIX века. По материалам местных русских газет.* Тбилиси, 1989.

Dek'anosidze–Tat'išvili

1960 Dek'anosidze, I.–Tat'išvili, T.: *Mosk'ovis universit'et'i da kartveli axalgazdroba* [A moszkvai egyetem és a grúz ifjúság]. Tbiliszi, 1960.

François–Schulze

1998 François, Etienne–Schulze, Hagen: *Das emotionale Fundament der Nationen.* In: *Mythen der Nationen. Ein europäisches Panorama.* Hrsg. v. Flacke, Monika. Berlin, 1998. 17–32.

Gagua

1974 Gagua, Vladimer: *Saxalxo ganatleba me-19 sauk'unis repormiššemdgom sakartveloši* [A népművelés Grúziában a 19. századi reformok után]. Tbiliszi, 1974.

Гаприндашвили–Жордания

1990 *Очерки истории Грузии в 8 томах.* Том 5. *Грузия в XIX веке.* Ред.: Гаприндашвили, М.–Жордания, О. Тбилиси, 1990.

Годеридзе

1971 Годеридзе, Ламара: *История грузинских культурно-просветительных обществ „Общество любителей Грузинской культуры“.* Тбилиси, 1971.

Gogebašvili

1911 Gogebašvili, Iak'ob: Rogor daarsda „c'era-l'itxvis sazogadoeba” [Így alapították meg az Írásművelési Társaságot]. In: *Ganatileba* [Művelődés], 1911. 2. füzet.

Grdzelidze

1995 Grdzelidze, Revaz: *Sakartvelos damouk'ideblobis erovnuli k'omit'et'i (1914–1918 c'c').* [Grúz Függetlenségi Nemzeti Bizottság (1914–1918)]. Tbiliszi, 1995.

Gurešidze

1993 Gurešidze, Demur: *Kvelmokmedeba sakartveloši (ist'oriuli nark'vevi)* [Jótékonyság Grúziában (történelmi vázlat)]. Kutaiszi, 1993.

Хоштариа-Бросе

1974 Хоштариа-Бросе, Едишер: *Очерки социально-экономической истории Грузии: промышленность, города, рабочий класс (XIX в.–начало XX в.).* Тбилиси, 1974.

Imedašvili

1984 Imedašvili, Gaioz: *Ioseb Imedašvilis cxovrebis gzebze* [Ioseb Imedašvili életútja]. Tbiliszi, 1984.

Ischchanjan

1914 Ischchanjan, B.: *Nationaler Bestand, berufsmäßige Gruppierung und soziale Gliederung der kaukasischen Völker.* Berlin–Leipzig, 1914. (Osteuropäische Forschungen, 1.)

Jones

1987 Jones, Stephen F.: *Russian Imperial Administration and the Georgian Nobility: The Georgian Conspiracy of 1832.* In: *Slavic and East European Review*, 65. (1987) 53–76.

1989 Jones, Stephen F.: *Marxism and Peasant Revolt in the Russian Empire: The Case of the Gurian Republic.* In: *Slavic and East European Review*, 67. (1989) 403–434.

K'alandadze

1987 K'alandadze, Aleksandre: *Kartuli žurnalist'ik'is ist'oria* [A grúz újságírás története]. 5. kötet. Tbiliszi, 1987.

Kappeler

1992 *The Formation of National Elites*. Ed.: Kappeler, Andreas. Dartmouth, 1992. (Comparative Studies on Governments and Non-Dominant Ethnic Groups in Europe, 1850–1940, 6.)

Кинцурашвили

1989 Кинцурашвили, Корнелий: *Деятельность грузинских ученых в Петербурге*. Тбилиси, 1989.

K'up'at'adze

1997 K'up'at'adze, Bondo: *Sakartvelo da rusetis IV saxelmc'ipo satatbiro (1912)* [Grúzia és a 4. oroszországi állami дума, 1912]. Tbiliszi, 1997.

Lang

1957 Lang, David M.: *The Last Years of the Georgian Monarchy 1658–1832*. New York, 1957.

Mannheim

1978 Mannheim, Karl: Das Problem der Generationen. In: *Soziologie des Lebenslaufs*. Hrsg. v. Kohli, Martin. Neuwied, 1978. 38–53.

Medzvelia

1959 Medzvelia, K'onst'ant'ine: *Tergdaleulebi da rusetis samocian c'lebis revolucioni moghvaceoba. nac'ili* [A tergdaleulebik és az oroszországi forradalmi tevékenység]. Tbiliszi, 1959.

Michelidse

1924 Michelidse, Sophron: *Das Genossenschaftswesen in Georgien*. Halle-Saale, 1924.

Okinaschwili

2001 Okinaschwili, Nino: Gab es eine Eidgenossenschaft im Hohen Kaukasus? Untersuchungen zur Schwureinung anhand svanischer Gedenkaufzeichnungen. In: *Das Individuum und die Seinen: Individualität in der okzidentalen und der russischen Kultur in Mittelalter und früher Neuzeit*. Hrsg. v. Bessmertny, Yuri L.–Oexle, Otto Gerhard. Göttingen, 2001.

Onk'adze

1993 Onk'adze, Dodo: *Socialist'pederalist'ta p'art'iis erovnuli p'rograma da brdzola misi ganxorcielebisatvis* [A szocialista-föderalista párt nemzeti programja és a megvalósításáért vívott harc]. Tbiliszi, 1993.

Parsons

1987 Parsons, James W. R.: *The Emergence and Development of the National Question in Georgia, 1801–1921*. Wetherby, 1987.

Reisner

1995 Reisner, Oliver: Die Entstehungs- und Entwicklungsbedingungen der nationalen Bewegung in Georgien bis 1921. In: *Krisenherd Kaukasus*. Hrsg. v. Halbach, Uwe–Kappeler, Andreas. Baden-Baden, 1995. 63–79.

1997 Reisner, Oliver: Wanderer zwischen zwei Welten – Identitätskonflikt und Nationalbewußtsein der Tergdaleulebi. In: *Georgien im Spiegel seiner Kultur und Geschichte. Zweites Deutsch–Georgisches Symposium*. Hrsg. v. Schrade, Brigitte–Ahbe, Thomas. Berlin, 1997. 46–54.

1999 Reisner, Oliver: Zwischen Zarentreue und ethnischem Selbstbewußtsein – der Fall Dimit'ri Qipiani und die Georgier (1885–1887). In: *Jahrbuch für Geschichte Osteuropas*, 47. (1999) 412–524.

2000 Reisner, Oliver: Integrationsversuche der muslimischen Adscharer in die georgische Nationalbewegung. In: *Caucasia between the Ottoman Empire and Iran, 1555–1914*. Eds.: Motika, Raoul–Ursinus, Michael. Wiesbaden, 2000. 207–222.

2002 Reisner, Oliver: Ethnos und Demos in Tbilisi. Armenier, Georgier und Russen in den Stadtdumawahlkämpfen 1890–1897. In: *Gesellschaft als lokale Veranstaltung. Selbstverwaltung, Assoziierung und Geselligkeit in den Städten des ausgehenden Zarenreiches*. Hrsg. v. Hausmann, Guido. Göttingen, 2002. (Bürgertum. Beiträge zur europäischen Gesellschaftsgeschichte, 22.) 301–329.

Rhineland

1975 Rhineland, Anthony: Russia's Imperial Policy: The Administration of the Caucasus in the First Half of the 19th Century. In: *Canadian Slavonic Papers*, 17. (1975) 218–235.

1983 Rhineland, Anthony: Viceroy Vorontsov's Administration of the Caucasus. In: *Transcaucasia. Nationalism and Social Change. Essays in the History of Armenia, Azerbaijan, and Georgia*. Ed.: Suny, Ronald G. Ann Arbor, 1983. 87–104.

Švelidze

1993 Švelidze, Dimit'ri: *P'olit'ik'uri p'art'iebis c'armašoba sakartveloši. nak'veti. I. Pederalist'ebi* [A grúziai politikai pártok kialakulása. I. rész. A föderalisták]. Tbiliszi, 1993.

Siprašvili

1961 Siprašvili, Vladimer: *P'et'erburgis mosc'avle axalgazrdobis modzaroba da kartveli st'udent'oba (1861–1961 c'c')* [Pétervár hallgatói ifjúságának mobilitása és a grúz hallgatók, 1861–1961]. Tbiliszi, 1961.

Smith

1971 Smith, Anthony D.: *Theories of Nationalism*. London, 1971.

Steinberg

1992 Steinberg, Mark D.: *Moral Communities. The Culture of Class Relations in the Russian Printing Industry 1867–1907*. Berkeley, 1992.

Степанский

1979 Степанский, Александр Давидович: Материалы легальных общественных организаций царской России (середина XVIII в. – февраль 1917 г.). In: *Археографический ежегодник за 1978 год*. Москва, 1979. 69–80.

1980 Степанский, Александр Давидович: *Самодержавие и общественные организации России на рубеже XIX–XX вв.* Москва, 1980.

Sterbling

1987 Sterbling, Anton: *Eliten im Modernisierungsprozeß. Ein Theoriebeitrag zur vergleichenden Strukturanalyse unter besonderer Berücksichtigung grundlagentheoretischer Probleme*. Hamburg, 1987.

Suny

1993 Suny, Ronald G.: *Looking toward Ararat: Armenia in Modern History*. Bloomington, Indianapolis, 1993.

1994 Suny, Ronald G.: *The Making of the Georgian Nation*. Bloomington, Indianapolis, 1994.²

Сургуладзе

1987 Сургуладзе, Акакий: *Илья Чавчавадзе: Знаменосец национально-освободительного движения грузинского народа*. Тбилиси, 1987.

Vanišvili

1989 Vanišvili, Šalva: *Amierk'avk'asia rusetis mmartvelobis sist'emaši 1864–1917 c'c'* [A Dél-Kaukázus az Orosz Birodalom közigazgatási rendszerében, 1864–1917]. Tbiliszi, 1989.

Velychenko

1997 Velychenko, Stephen: *Empire Loyalism and Minority Nationalism in Great Britain and Imperial Russia, 1707 to 1914: Institutions, Law, and Nationality in Scotland and Ukraine*. In: *Comparative Studies in Society and History*, 39. (1997) 413–441.

Walkin

1963 Walkin, Jacob: *The Rise of Democracy in Pre-Revolutionary Russia: Political and Social Institutions under the Last Three Czars*. London, 1963.

Xundadze

1951 Xundadze, T'ropime: *Nark'vevebi saxalxo ganatlebis ist'oriidan sakartveloši (XIX sa-uk'üne)* [Vázlatok a grúziai népművelés történetéből. A 19. század]. Tbiliszi, 1951.

1960 Xundadze, T'ropime: *Kartvela šoris c'era-k'itxvis gamavrcelebeli sazogadoeba (nark'vevi saarkivo masalebis mixedvit) 1879–1927* [Az olvasás- és írástudás terjesztésének társasága 1879–1927 (Vázlatok levéltári anyagok alapján)]. Tbiliszi, 1960.

Жордания

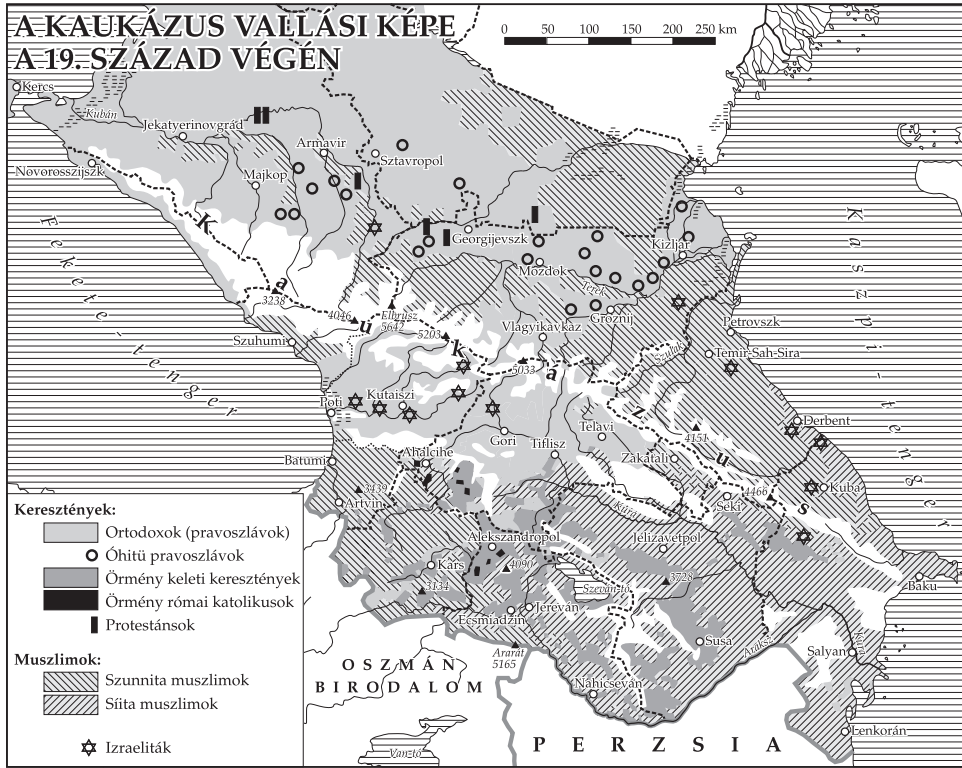
1982 Жордания, Отари: *История крестьянской реформы в Грузии*. Т. 1. *Подготовка крестьянской реформы в Восточной Грузии*. Тбилиси, 1982.

OLIVER REISNER

SOCIETY FOR THE PROMOTION OF LITERACY AMONG THE GEORGIANS

A SCHOOL FOR THE MODERN GEORGIAN NATION AND ITS ELITE

On the 15th of May 1879, the *Society for the Promotion of Literacy among the Georgians* was officially founded in Tbilisi. It represented the late product of a small but very active group of intellectuals, the *tergdaleulebi*, who played a pivotal role in the building of the modern Georgian nation. The Society for the Promotion of Literacy among the Georgians thus served as a tool to introduce national self-reliance and to counter the voluntary and forced Russification of the Georgian nobility. This article initially analyses the development of the “Society” between 1879 and 1914, focusing on the number, geographic origin, estate and social background of its members, as well as their educational backgrounds, professions and political activities. The article then attempts to characterize the various activities of the “Society”. Although the activists found themselves marginalized between the nobility and the peasantry, they managed to develop a sense of Georgian ethnic affiliation as a cultural community freed from estate or locality, accessible to all of its potential members. With its cultural activities, the members developed an institution of public socialization to replace the traditional ones. The social cleavage between the nobility and the peasantry and the domination of the Tsarist state, however, hindered the rise of a political loyalty on national grounds. The non-existent political nation was substituted by a new, culturally and ethnically sensitive community with the “Society” as its main organizational backbone. In this kind of “moral community” the growing layer of marginalized, educated white-collar-workers could meet each other and coordinate their efforts.

A térképet Nagy Béla készítette.